

Cəmilə Abdullayeva
ADU

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ KOMPARATİV FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: komparativ frazeoloji birləşmələr, məcazi məna, kontekst, implisit məna

Keywords: comparative phraseological units, figurative meaning, context, implicit meaning

Ключевые слова: компаративные фразеологические единицы, образное значение, контекст, подразумеваемое значение

Frazeologizmlər möhkəm milli xüsusiyyətlərə malik vadidlərdir. Hər hansı bir xalqın frazeologizmlərini öyrənməklə, biz həmin xalqın mədəniyyəti, tarixi, həyat tərzi ilə yaxından tanış oluruq. Frazeologizmlərdən istifadə edərək insanlar öz fikirlərini ayrı-ayrı sözlərə nisbətən, daha qısa və konkret, habelə emosional və obrazlı şəkildə ifadə etmək imkanı əldə edirlər.

Frazeologizmlərin metaforik səciyyətləndirmə baxımından maraqlı doğuran qruplarından biri də komparativ frazeoloji ifadələrdir. Komparativ frazeologizmlər dildə müqayisə məqsədilə işlədilən sabit tərkiblərdir [6, s.160]. Frazeologizmlərin bu növü sintaktik quruluşuna görə söz birləşməsi formatlı ifadələrə aid edilə bilər. Bu qrup ifadələr istər sintaktik modelinin spesifikliyi ilə, istərsə də implikativ əlaqələndirmə özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Komparativ frazeologizmlərin yaranmasında xüsusi vasitələrdən istifadə olunur. Həmin vasitələr frazeoloji birləşmənin ümumi məzmununda müqayisəni üzə çıxarır. İngilis dilində komparativ frazeologizmlərin yaranmasının başlıca vasitəsi komparativ bağlayıcılardır [3, s.19].

Ümumiyyətlə, bu sintaktik qəlibli ifadələr demək olar ki, bütün dünya dilləri üçün xarakterik sayılan və təfəkkür inkişafının ən erkən dövrlərində formalaşmış olan metafora modellərinə istinad edir. Belə ki, hər hansı implikasiya zəncirinə əsaslanan metaforaların formalaşması üçün ilk olaraq təfəkkürün müəyyən inkişaf mərhələsinə çatması və həmin inkişaf etmiş təfəkkür məhsulunun yeni və fərqli “bənzətmə” əlaqələndirməsi aparılması zəmininin formalaşması vacibdir. Belə ki, bu zaman birinci obyekt metaforik anlamın “formalaşdırılması” üçün tətbiq ediləcək digər obyektə hər hansı bir xüsusiyyət baxımından (forma, rəng, yaş, xasiyyət, emosional durum və s.) bağlılıq əldə edir [9, s.52].

Komparativ frazeologizmlər müxtəlif modellər əsasında formalaşır. Bütün komparativ modellər, demək olar ki, müxtəlif sistemli dillərin hər birində işləkdir [1, s.10]. Məhz müxtəlif sistemli dillərin frazeologiyasının müqayisəli şəkildə araşdırılması onların linqvistik mahiyyətinə və təbiətinə dərinlən nüfuz etməyə imkan verir.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki komparativ frazeoloji birləşmələrin təhlili zamanı 1) eyniləşdirmə və 2) dərəcə modeli komparativ frazeologizmlər qruplarının fərqləndirilməsi mümkündür.

Eyniləşdirmə modelində invariantın bütün semantik sabitləri saxlanılır və yalnız onlardan biri dəqiqləşdirilir. Bu isə eyniləşdirmənin qarşılaşdırma üsulu ilə aparılması ilə əldə olunur. Müqayisə indikatoru rolunda belə hallarda bağlayıcılarından istifadə olunur [1, s.10]. Komparativ frazeologizmlərdə metaforik anlamda müqayisə obyektləri arasında bağlılıq əldə etmək üçün ingilis dilində *as, like* (kimi), Azərbaycan dilində isə *kimi, təki, təhər* ədatları, *elə bil* müqayisə bağlayıcısından və s. istifadə olunur.

Azərbaycan və ingilis dillərində eyniləşdirmə modeli komparativ frazeologizmlərin aşağıdakı struktur modellərini qeyd etmək olar.

İngilis dilində:

(as+) + müqayisə subyekt + as + müqayisə obyekt

as bold as a lion

feil + like+ müqayisə obyekt

eat like a wolf

Azərbaycan dilində:

müqayisə obyekt + kimi/təki + müqayisə subyekt

dəvənin boynu kimi düz

feili sifət tərkibi + kimi/təki + feil

ac-susuz bəy balası kimi yaşamaq

İngilis dilində qeyd olunan modellərdə *as* bağlayıcısı bir o qədər dayanıqlı deyildir. Komparativ frazeologizmdə birinci *as* bağlayıcısının işlənilməməsi əsas rol oynamır, frazeologizmin semantikasi dərin təsir göstərmir [2, s.27].

Belə müqayisələrə cəlb olunan obraz bir neçə əşyaya, predmetə aid edilə bilər, bütöv tərkib nitq faktı kimi çıxış edir. Həmin tipli tərkiblər yalnız müəyyən bir realı ilə əlaqədar olarsa, dil faktına çevrilmiş olur. Bu dil faktı kimi çıxış edən tərkiblərdə iki (denotativ və konnotativ) semantik ünsür təzahür edir, yəni bunlarda həm müvafiq predmet ifadə edilir, həm də onun emosional qiyməti verilir [6, s.53].

Laqeyd, etinasız və ya soyuqanlı adamın səciyyələndirilməsi üçün istifadə edilən *as cold as ice* "buz kimi soyuq, buztək soyuq" dərəcəli komparativ frazeologizmi özünün implikasiya modeli ilə semantik universalıq təcəssüm etdirir. Müqayisə üçün deyək ki, istər Azərbaycan, istərsə də rus dillərində bu implikasiya zəncirinin emotiv mahiyyətli frazeoloji vahidin yaradılmasında iştirak faktını təsbit etmək mümkündür. Məsələn:

The new teacher was unpopular because she was cold as ice. She should be more friendly.

Sən uzaqda buztək soyuq / Mən şaxtanda alışırım

Komparativ frazeologizmlərin ekvivalentliyinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri belə frazeologizmlərin quruluşudur. Komparativ frazeologizmlərin struktur (leksik və sintaktik) təşkili birinci amillə müqayisədə tam struktur-semantik ekvivalentin olmasını aydınlaşdırmağa imkan verir [1, s. 11]. Ekvivalentlik frazeologizmlərin strukturunun müxtəlif dillərdə eyniliyi kimi nəzərdə tutulur. Bu zaman strukturun leksik dolğunluğu və frazeoloji vahidin üslubi xüsusiyyətləri nəzərə alınır [7, s.119].

İngilis dilində *as hungry as a wolf* və *as hungry as a hunter* frazeologizmlərindən eyni mənənin ifadəsi üçün istifadə olunur. "Canavar kimi ac olmaq" fra-

zeologizmi Azərbaycan dilində və bir çox başqa dillərdə, o cümlədən, rus dilində də işlədilir. Göründüyü kimi, burada ekvivalent komparativ frazeoloji birləşmələrin varlığı aşkar şəkildə əksini tapır. Lakin *as hungry as a hunter* frazeologizmi Azərbaycan, eləcə də bir çox başqa dillərdə də yoxdur. Azərbaycan dilində "ovçu kimi ac olmaq" idiomu işlənmir, ingilis dilində isə ondan istifadə edilir. Uyğunsuzluq ekstralinqvistik amillərlə bağlıdır. İngilis dilində "hunter" ovunu nəyin bahasını olursa, olsun əldə edən, bir işi məqsədli, mütləq yerinə yetirən şəxsdir. Belə izah "ova susamaq", "ova susamış şəxs", eləcə də, "ovu üçün ac olan" mənəsinə gəlir [3, s.20].

Eyniləşdirmə modeli as hard as steel "dəmir kimi möhkəm" frazeologizmi iradəsi güclü olan, emosiyalarına, hiss-həyəcanlarına hakim kəsilə bilən adamlara nəzərən istifadə edilən epitet kimi səciyyələndirilə bilər. Şekspir əsərlərində bu komparativ frazeologizmə təsadüf etmək olar.

Then, Clifford, were thy heart as hard as steel, / As thou hast shown it flinty by thy deeds [14].

Ənənəvi ingilis metaforaları lüğətində *nerves of iron/steel* anlayışlarının metaforik kodlaşma zamanı ifadə etdikləri semantik yükə xüsusi diqqət ayırmış P.Vilkinsonun qeyd etdiyinə görə, bu sözlərin iştirakı ilə törəyən metaforik kodlaşmalarda "əsəb sisteminin möhkəmliyi", "emosiyaların idarə edilməsi"ni səciyyələndirən ifadələr də yer alır [12, s.104].

Hərfi tərcümədə "mıx kimi kəskin, iti" anlamını ifadə edən *sharp as a tack* "ağıllı, dərrakəli" frazeologizmi də eyniyyət modeli komparativ frazeologizmdir. Kristin Ammer bu frazeologizmin XX əsrin əvvəllərindən, onun variant kimi işlək olan *sharp as a razor* "ülgüc kimi iti" frazeologizminin isə hətta ondan daha əvvəl, yəni təxminən XIX əsrin 50-ci illərindən dilin aktiv istifadə dairəsinə daxil olduğunu qeyd etmişdir [10, s.618].

The old man's senile, but his wife is as sharp as a razor [11, s.601].

Eyniləşdirmə modeli frazeoloji vahidlər arasında *like* komponentli frazeologizmlər daha az sayda təmsil olunmuşlar. Lakin onların sırasında yüksək işlənmə tezliyi ilə seçilən və bir çox halda polisemantem mahiyyət kəsb edən ifadələr az deyil. Məsələn, A.Spirz *like nothing on earth* frazeologizminin polisemantem olduğuna diqqət çəkərək, onun 1) qeyri-cazibədar, qeyri-çəkici (*Joan arrived at the office looking like nothing on earth. She had fallen in the mud.*), 2) qeyri-adi, bənzərsiz, dünyada tayı-bənzəri olmayan (*The new car models look like nothing on earth this year.*) anlamlarını ifadə edər bildiyini bildirmişdir [11, s.405].

İlk olaraq, qeyd edək ki, bu nümunədə bənzətmə obyektinə bənzədilən obyektlə "*like*" komponenti vasitəsilə əlaqələndirilmişdir. Eyni zamanda burada bənzətmə obyektinin funksional özəlliyinin bənzədilən obyektin fəaliyyətilə oxşarlıq əsasında paralellik aparılmasına əsaslanan implikasiya zəncirini müşahidə etmiş oluruq. Başqa sözlə desək, bu frazeologizm konkret allyuzial fona malikdir və ingilisdilli mühitdə okkazial işləklidən sonra geniş üzual istifadə sahəsi əldə etməyə müvəffəq olmuşdur. German – ingilis metaforikləşdirmə kodları üçün həmin implikasiya faktı yad olduğundan burada implisit ifadə tapmış komparativliklə qarşılaşırıq. Bundan fərqli olaraq eyni əlaqələndirici komponentlə düzəldilmiş *like*

a dream "xəyal kimi" frazeoloji vahidində komparativlik aydın və şəffafdır, heç bir alluyuzial fona söykənmədən eksplisit mahiyyət kəsb edir.

All these things that happened to me seemed like big things at the time. Now they seem like a dream. It's like a walking dream. [12, s.13].

Eyniləşdirmə modeli komparativ frazeoloji vahidlərə aşağıdakı misalları göstərmək olar. İngilis dilində: *(as) true as steel* - sadıq, vəfali; *(as) ugly as sin* - qorxulu, vahiməli; *(as) vain as a peacock* - təkəbbürlü, lovğa; *(as) wise as Solomon* - Süleyman kimi müdrik; alim; *(as) merry as a grig* - həmişə şən; həmişə şad, gülürüzlü; *(as) good as gold* - nəcib, alicənab; *(as) plain as the nose on your face* - aydın, aşkar; *(as) welcome as flowers in May* - səbirsizliklə gözlənilən, arzu olunan; *(as) quick as lightning* - fəvri, ildırım kimi; *as gentle as a lamb*. - həssas, mehriban, *like a bear with a sore head* - bərk hirsəndirilmiş, acıqlandırılmış, *like a duck in a thunderstorm* - miskin görünüşü və s.

Azərbaycan dilində: *iki damcı su kimi oxşamaq, yağ içində böyrək kimi bəsləmək, gül kimi solmaq, yuyulmamış çömçə kimi ortaya atılmaq (düşmək), ay parçası kimi (gözəl), tutuquşu kimi (danışmaq), elə bil divara deyirsən, elə bil başına daş düşdü, dəvəsi ölmüş arəb kimi, yağdan tük çəkər kimi, elə bil zənciri qırıb qaçıb, elə bil göydən düşüb, daş kimi düşmək, bülbül kimi cəh-cəh vurmaq*, və s.

Dərəcə modeli komparativ frazeologizmlərdə isə semantik nüvə iki obyektin qarşılaşdırılması əsasında formalaşır. Bu növ komparativ frazeoloji birləşmələr sifətin müqayisə dərəcəsini bildirmək üçün analitik yolla düzəldilmiş ifadələr hesab olunurlar.

Məsələn, ingilis dilində "ümid" emotiv frazeosemantik sahəsinə aid edilə bilən *a living dog is better than a dead lion* komparativ frazeologizminə diqqət edək. Bu frazeologizmin hərfi tərcüməsi "*Yaşayan it ölmüş şirdən yaxşıdır*" – anlamını ifadə etsə də, onun semantik tutumu dilimizdəki "*Yeməkdən ümid yaxşıdır*" frazeoloji vahidinə uyğun gəlir. İncil kvazisitatı kimi meydana çıxmış olan bu ifadə mənbədə belə səslənir:

Anyone who is among the living has hope --even a living dog is better than a dead lion! [13].

Göründüyü kimi, burada iki müqayisə obyektinin bilavasitə "dərəcə modeli" nə əsasən, qarşılaşdırılması emotiv semantikanın formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu məqamda "Müqayisə səviyyələri və istinad nöqtələri" adlı araşdırmasında komparativ frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətlərinə nəzər salmış Y.Knyazevin fikirlərini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Dilçi qeyd edir ki, müqayisə obyektini "birinci komparat", müqayisə etalonu "müqayisə standartı" və ya "ikinci komparat", müqayisə üçün seçilmiş orta xüsusiyyət isə üçüncü komparantı təşkil edir [8, s.130]. Bu bölgüdən çıxış edərək deyə bilərik ki, *a living dog is better than a dead lion* komparativ frazeologizmlərdə *a living dog* "yaşayan, həyatdakı it" birinci komparat, *a dead lion* "ikinci komparat", həyat-ölüm, yeni ekzistensiya, mövcudluq məqamı isə müqayisə müstəvisi, müqayisə üçün "istinad nöqtə", əsas kimi çıxış edir.

So, indeed, a living dog is better than a dead lion. How can it not be so? [11, s.16].

İngilis dilində dərəcə modeli komparativ frazeologizmlərə aşağıdakıları nümunə olaraq göstərmək olar: *larger than life* - təmtəraqlı, cəh-cəlalı, *older than Adam* – köhnə, qədimi, *more silent than the grave* - 1. səssiz, sakit; 2. dinməz, dilsiz-ağızsız, *worse than death* - ölümdən betər və s.

İngilis dilində olduğu kimi Azərbaycan dilində də dərəcə modeli komparativ frazeologizmlər eyniləşdirmə modeli komparativ ifadələrə nisbətən sayca azlıq təşkil edir. Misal olaraq *aydan arı, sudan duru qazdan ayıq* və s. frazeologizmlərini qeyd edə bilərik.

Məna baxımından komparativ frazeologizmlər həm *müstəqim* - ingilis dilində: *as white as snow, as cold as ice*, Azərbaycan dilində: *qar kimi ağappaq, daş kimi bərk*; həm də *məcəzi* mənada - ingilis dilində: *as welcome as flowers in May, as ugly as sin*; Azərbaycan dilində: *dəvəsi ölmüş arəb kimi, yağdan tük çəkər kimi* işlədilə bilərlər.

Beləliklə, nümunələrdən də aydın göründüyü kimi, müqayisə məqsədilə işlədilən komparativ frazeologizmlər öz sintaktik quruluşu ilə seçilir və frazeoloji vahidlər arasında xüsusi yer tutur.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva R.R. Müasir alman və Azərbaycan dillərində komparativ frazeoloji birləşmələrinin struktur-semantik təhlili: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru ... disser. avtoreferatı, Bakı: 2014, 27 s.
2. Adilov M., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı: Maarif, 1991.
3. Ağayeva R.R. Frazeologizmlərin formalaşmasında ekstralinqvistik amillərin rolu: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru ... disser. avtoreferatı, Bakı: 2016, 28 s.
4. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Maarif, 1978.
5. Baxşıyev H. Sabit söz birləşmələri və izahlı frazeoloji lüğətlərin tərtibi prinsipləri. Bakı: 2002.
6. Cəfərova L. M. Bədii mətnədə sabit sintaktik birləşmələr. Bakı: Mütərcim, 2007.
7. Hacıyeva Ə.H. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologiyanın əsasları, Bakı: Nurlan, 2008.
8. Князев Ю. П. Степени сравнения и точки отсчёта // Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / Под ред. А.В. Бондарко и др. – СПб.: Наука, 1996. – С. 129–145.
9. Сидякова Н. М. Основные структурные типы КФЕ в современном английском языке // Вопросы теории английского и немецкого языков. – Вологда: Изд-во Вологодск. ун-та, 1969. – С. 52-64.
10. Ammer C. The American Heritage Dictionary of Idioms (2nd edition). Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
11. Spears R.A. McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms. The McGraw-Hill Companies, Inc., 2005.
12. Wilkinson P.R. Coincise Thesaurus of Traditional English Metaphors, 2nd Edition. Routledge, 2013.
13. <http://biblehub.com/ecclesiastes/9-4.htm>.
14. <https://www.shmoop.com/henry-vi-part-3/act-2-scene-1-translation.html>

Summary

Contrastive analysis of the Comparative Phraseological Units in the English and Azerbaijani Languages.

The article deals with the comparative phraseological units in the English and Azerbaijani languages. In the article the author makes contrastive analysis of the comparative phraseological units in both languages, and also states that these kinds of units have different syntactical specifications.

Резюме

Сопоставительный анализ компаративных фразеологических единиц в английском и азербайджанском языках

В статье исследуются компаративные фразеологические единицы в английском и азербайджанском языках. Автор дает сопоставительный анализ компаративных фразеологизмов в двух языках и отмечает, что данная группа единиц имеет отличающиеся синтаксические спецификации.